

Бондаренко П.С.

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ДОЗВІЛЛЯ Й СТОСУНКІВ АРЕШТАНТОК В АКМОЛІНСЬКОМУ ТАБОРІ ДЛЯ ДРУЖИН ЗРАДНИКІВ БАТЬКІВЩИНИ

Репрезентоване дослідження пропонує розглянути окремі аспекти табірної повсякдення невольниць Акмолінського табору для дружин зрадників Батьківщини. Він був створений спеціально для членів сімей «ворогів народу», але більшу частину ув'язнених складало саме дружини чоловіків, засуджених за так звані «політичними статтями».

У Акмолінському таборі склалося повсякденне життя, що було відмінним від інших таборів системи різних режимів і типів. Жінки мали свій табірний простір, який характеризувався специфічним побутом, розвагами, способами виживання: місце, у якому була велика кількість радянської інтелігенції жіночої статі, яких відірвали від своєї родини та від нормального життя.

Основним завданням дослідження є спроба проаналізувати функцію та показати основну роль таких аспектів повсякденного життя арештанток Акмолінського табору, як спілкування, дружба між жінками, а також форма проведення дозвілля.

Жінки відбували покарання в окремому, закритому специфічному просторі. Спілкуючись одна з одною та налагоджуючи дружні стосунки, жінки боролися з горем. Організуючи своє дозвілля, арештантки відволікалися від усвідомлення того, що знаходяться за колючим дротом.

В основі методології дослідження – метод критичного аналізу джерел, методологія повсякденної історії, а також загальнонаукові принципи аналізу та синтезу. У пропонованій статті науковець застосував антропоцентричний підхід (об'єктом наукової розвідки є людина), а також гендерний підхід для глибшого аналізу повсякденного життя жінок у ГУЛАГу.

У сучасній українській історичній науці питання повсякденного життя жінок у таборах ГУЛАГу є недостатньо вивченим. Висновки, зроблені автором, а також подальше дослідження цієї тематики є важливим для розвитку таких напрямів у вітчизняній історіографії, як повсякденна та гендерна історія.

Ключові слова: історія повсякдення, гендерні студії, жіноча історія, «ворог народу», «член сім'ї зрадника Батьківщини», Акмолінський табір для дружин зрадників Батьківщини, політв'язні.

Постановка проблеми. Історія нашої держави налічує чималу кількість трагічних сторінок. Сталінські виправно-трудові табори є однією з них. Вивчення історії ГУЛАГу, дослідження повсякденного життя його ув'язнених є важливим із декількох причин. По-перше, для гуманізації та демократизації історіографічного дискурсу. По-друге, для виховання поваги до прашурів, які стали жертвами цієї історичної трагедії. По-третє, пострадянським країнам украй важливо не забувати такі події для подолання залишків тоталітаризму.

Актуальність дослідження безпосередньо жіночого табірної досвіду не викликає сумніву, адже це питання вагоме для розвитку гендерних студій в українській історичній науці.

Постановка завдання. Завданням нашої статті є дослідження ролі та місця дозвілля й стосунків

арештанток в акмолінському таборі для дружин зрадників батьківщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жінка в ГУЛАГу – це особлива тема, яка є трагічною за своєю суттю. Від серпня 1937 року почалася операція з репресування дружин і дітей зрадників Батьківщини [5, с. 19–31]. Для засуджених дружин «ворогів народу» створювали окремі спеціальні табори, одним із яких був Акмолінський табір для дружин зрадників Батьківщини. У таборі жінки між собою називали місце своєї неволі «АЛЖИР» (від російського: Акмолинский лагерь жен изменников родины – АЛЖИР). Він був частиною Карагандинського виправно-трудового табору. АЛЖИР (укр. АТДЗБ) був найбільшим серед собі подібних (існувало ще два табори: Темніківський виправно-трудовий табір, а також

спецвідділення біля м. Томськ у Новосибірській області РРФСР).

Табір було створено на базі 26-го табірному пункту [3, с. 185]. Акмолінське відділення знаходилося за межами КАРЛАГу і вважалося спеціальним відділенням [10, с. 8]. У системі виправно-трудова таборів «спеціальне відділення» означало повну ізоляцію арештантів від зовнішнього світу, а також жорсткий режим перебування в таборі. Перші етапи вирушили до табору в грудні 1937 – січні 1938 роках [3, с. 185].

Наказом НКВС СРСР № 00577 від 21 травня 1939 року «Про ліквідацію спецвідділень у виправно-трудова табори» для ізоляції особливо небезпечного «контингенту», що утримувався у спецвідділеннях виправно-трудова таборів, керівництво ГУЛАГу ліквідувало Акмолінський табір [7, с. 251]. Ліквідація передбачала переведення таборів на загальнотабірний режим. Проте аж до початку війни між Німеччиною та Радянським Союзом табір зберігав свою специфіку саме як спецвідділення для «членів сімей зрадників Батьківщини». Там відбувала покарання велика кількість радянської інтелігенції жіночої статі, яких відірвали від своїх родин та нормального життя.

У Акмолінському таборі, як і в інших таборах системи, більшу частину часу жінки працювали. У вільний від тяжкої роботи час важливу роль для жінок відігравало спілкування одна з одною та організація дозвілля.

Через Акмолінський табір пройшли понад 18 тисяч жінок 62-х національностей, а повністю відбули своє покарання близько 8 тисяч [19]. Понад тисяча з них були українками [3, с. 186].

В українській історіографії питання повсякденного життя жінок у таборах є малодослідженим. Ґрунтовних робіт, які б були присвячені дослідженню окремо жіночого табірному досвіду, наразі не багато. Роботи про такі табори, як Акмолінський, які займали не менш важливе місце серед інших, немає.

Важливою науковою роботою з названого питання є монографія «Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади» української дослідниці Тамари Вронської [3]. У названій праці науковиця поглиблено проаналізувала каральну політику щодо жінок та дітей у роки Великого терору, подала кількісну характеристику засуджених жінок. Дослідниця висвітлила умови утримання арештанток у таборах, призначених для членів сім'ї зрадників Батьківщини, але інші аспекти повсякденного життя в названій роботі не було проаналізовано.

Ґрунтовним дослідженням у цьому науковому напрямку є робота Оксани Кісь «Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти» [12]. За допомогою особистих спогадів колишніх ув'язнених історичка висвітлила різні аспекти табірному досвіду українок.

Праця Енн Еплблом «ГУЛАГ. Павутиння великого терору» є важливим науковим доробком, у якому на основі офіційних документів наведено загальну інформацію про систему ГУЛАГ за весь час її існування [26]. За допомогою усних і письмових мемуарів дослідниця детально проаналізувала повсякденне життя ув'язнених: від умов перебування в таборах і специфіки повсякденної праці до особливостей стосунків між ув'язненими, табірної ієрархії, проведення вільного часу тощо.

Питання повсякденного життя арештантів у таборах ґрунтовно описує Олександр Солженіцин у художньо-історичному дослідженні «Архіпелаг ГУЛАГ» [24].

Важливою щодо розуміння сталінської політики до сімей репресованих є праця авторів Олександра Даніеля та Арсенія Рогінського «Арешту підлягають дружини» [22]. Дослідники докладно описують процес репресування дружин «ворогів народу».

Фрагментарно дану проблематику також висвітлюють такі автори, як Галина Салтик [23], Галина Іванова [11], Світлана Єлеуханова [10].

Наше дослідження має на меті розв'язати такі основні завдання: по-перше, розглянути функцію дружніх стосунків та спілкування в закритому просторі Акмолінського табору; по-друге, проаналізувати роль дозвілля у щоденному житті невольниць; по-третє, показати, як ці два аспекти повсякдення жінок вплинули на їх перебування у таборі.

Для розв'язання поставлених завдань використано надруковані та ненадруковані спогади колишніх невольниць, листи, які відправляли жінки до своїх рідних. Також у роботі залучено спогади дітей арештанток, написані на основі розповідей їхніх матерів.

Олександр Солженіцин у своїй праці «Архіпелаг ГУЛАГ» подав загальну шкалу моральних цінностей арештантів, що, на його думку, чітко визначає моральний стан спільноти в таборі: «У «зеків» шкала цінностей перевернута, як у дикунів: 1. їжа; 2. сон; 3. тяжіння до життя; 4. вміння бути гнучким; 5. скритість; 6. абсолютна недовіра; 7. невіра в майбутнє; 8. дотримання «зеківських» заповідей» [24, с. 318–321].

Пропонована розвідка демонструє, що свідомість «алжирок» жодним чином не відповідала жодному зі зазначених вище суджень.

По-перше, через те, що жінки перебували окремо від чоловічої половини табору. У змішаних таборах зазвичай статус жінки був відчайдушним і жахливим через сексуальний тиск з боку чоловіків. У таких місцях, щоб вижити, треба було обирати собі «табірного чоловіка», який би тебе захищав і навіть годував. Життя в таких таборах калічило жінку морально та фізично, бо її гордість, права, гідність були повністю стерті [20, с. 30].

По-друге, на окремих жіночих табірних пунктах, де відбували покарання не тільки жінки, засуджені за «політичними статтями», а також і жінки, засуджені як «соціально-близькі» елементи, а саме «жіночий криміналітет», установлювалась жорстка нежіноча атмосфера: «постійна матірщина, постійний бій, інакше не виживеш...» [24, с. 151]. Жінкам повсякчас доводилося спостерігати аморальну поведінку арештанток, засуджених за кримінальними статтями.

Жінки АЛЖИРУ (укр. АТДЗБу) мали зовсім інший табірний досвід. Важливу роль у ньому відігравала людяність, взаємодопомога, дружба, а також дозвілля.

Жінки, які пройшли сталінські табори, на думку Олександра Солженіцина, були пограбовані у всьому, що наповнює не тільки жіноче, але й загалом людське життя (наприклад, материнство, родина, дружнє оточення) [24, с. 154]. Але багато колишніх арештанток впевнені, що навпаки стать надавала їм «привілеї» [26, с. 294]. На відміну від чоловіків, у жінок склалися міцні дружні стосунки, вони допомагали одна одній [26, с. 294]. Дж. Т. Баумель, досліджуючи жіночі стратегії виживання в гетто і концтаборах в умовах Голокосту, вказувала на низку гендерних особливостей жіночих груп взаємодопомоги, а саме: швидший процес формування груп, більша довготривалість та розміри, нижчий рівень внутрішньогрупових конфліктів (порівняно з чоловіками), що з огляду на більшу вразливість жінок збільшувало рівень їхньої безпеки [12, с. 192].

Проаналізувавши спогади «алжирок», стверджуємо, що саме дружба була однією з тих складників табірної життя, який допомагав жінкам витримати як морально, так і фізично перебування в ГУЛАзі. Вона фактично була необхідна арештанткам. Важливість спілкування та взаємної психологічної підтримки простежується у спогадах невірниць-українок, які перебували в

таборах від початку Другої світової війни в СРСР та в пізній сталінський період. Оксана Кісь, розглядаючи повсякденне життя українок у ГУЛАГу 1940–1950-х рр., зазначає, що в надзвичайних обставинах таборів жінки докладали чималих і часто свідомих зусиль, щоб не втратити гуманістичних цінностей, втриматись від морального розпаду, зберегти підставові соціальні норми [12, с. 189].

Пов'язані однією бідою, жінки тяглися одна до одної. У той невеликий проміжок вільного часу (від вечери до відбою, часто й далеко за північ) ув'язнені ділилися своїми переживаннями й думками [21, с. 75]. Ольга Кучумова впевнена, що саме спільне горе зблизило арештанток [15]. Чимала кількість колишніх жінок-в'язнів вважають, що єдиною відрадою в таборі була дружба. За спогадами Маріанни Анцис, коли жінки вийшли на загальні роботи та вперше почали заготовлювати очерет, вони впали у відчай від обсягу роботи, але за допомогою підтримки інших арештанток ув'язнена поступово заспокоїлась, і праця здавалась легшою [1]. Ольга Кучумова згадувала, що, прибувши до табору, її охопив відчай, але з часом вона стала морально сильнішою та почала допомагати іншим арештанткам, наприклад, розповідала вірші, щоб відволікти жінок від табірної сірого повсякдення і таким чином підтримувала як їх, так і себе [15].

У закритому табірному просторі ув'язнені постійно спілкувалися одна з одною [21, с. 75]. Опиняючись за колючим дротом, арештантки входили в матрицю ідентичностей, у якій конкретне місце кожної визначали такі чинники: тип учиненого злочину, гендер, національність, класова належність [12, с. 123]. Це знову доводить, що табірний простір «алжирок» є унікальним і не схожий та інші. У їхньому випадку тип злочину – один, гендер – жіночий, класова приналежність здебільшого також однакова. Лише національність є відмінною. За словами однієї з арештанток, у таборі жінки спілкувалися між собою саме за національним принципом, склалися, наприклад, групи українок, білорусок, росіянок [25, с. 35]. Загалом дослідники повсякденного життя в таборах ГУЛАГу підкреслюють, що ув'язнені дуже часто гуртувалися за національною (етнічною) ознакою [12, с. 123]. Енн Епплблом, вважає, що важливість таких об'єднань полягає в тому, що вони були однією з основних стратегій виживання [12, с. 123]. На нашу думку, в Акмолінському таборі консолідація за національним принципом не мала таких функцій. Натомість

в АЛЖИРі (укр. АТДЗБі) відбули покарання арештантки не лише різної національності, але й із різним характером та різним минулим. Згідно зі спогадами іншої ув'язненої у таборі створювалися маленькі групи жінок, які зазвичай мали схожі характери, звички або просто симпатизували одна одній [21, с. 75].

За спогадами невільниць АЛЖИРу (укр. АТДЗБу), жінки намагалися допомагати одна одній не тільки морально. Арештантки, наприклад, ділилися всім, чим могли, аж до часточки часнику [17, с. 173]. Колишня ув'язнена Галина Семьонова, маючи пропуск за межі табору, намагалася приносити їжу до табору та передавати листи родичам [13, с. 375]. Також арештантки, маючи можливість десь за межами табору дістати їжу, намагалися пронести її до табору для того, щоб нагодувати інших [21, с. 76].

Людмила Грановська, яка була засуджена як дружина «ворога народу», але перебували в таборі в Мордовії, пам'ятає, що там жінки були дуже близькі й, коли їх почали перерозподіляти до інших таборів, не обійшлося без драматичних сцен: «Деяких жінок розлучення доводило до запаморочення. Наші конвоїри буквально відривали жінок одну від одної» [6, с. 187].

Але зазначимо, що навіть дружні стосунки серед жінок не завжди допомагали арештанткам. Олена Мамаєва з великим сумом згадує період перебування в таборі: *«Ця важка праця, безрадісне існування, ці рушниці і собаки, що охороняють від мене мою сім'ю, мою країну, – скільки можна терпіти? Чим і як жити у цій обстановці без майбутнього? Я така самотня тут! Я стала мовчазна, ні з ким не можу зійтись, не можу слухати скарги жінок, бачити сльози. Краще піти кудись одній, захватися, якщо знайдеться кілька вільних хвилин від втоми й турбот»* [18, с. 80].

Чи можна вважати це спогадом, що показує неспроможність дружби допомогти в таборі? Звичайно. Не кожна жінка була в змозі опанувати відчай та депресію. Деякі з них не могли витримати сум за родиною, за тим життям, яке було до табору, навіть за допомогою дружби, взаємодопомоги, психологічної підтримки. Олена Мамаєва одна з небагатьох невільниць, чиї спогади мають лише сумні розповіді.

Оксана Кісь наголошує, що попри виснажливу працю, голод та холод, хвороби та каліцтва, знущання охоронців, нелюдські побутові умови, у жінок не зникала потреба у прекрасному [12, с. 155]. Спогади невільниць АЛЖИРу (укр. АТДЗБу) також це підтверджують.

Зазвичай у таборах ГУЛАГу для коригування вільного часу ув'язнених існувала Культурно-виховна частина (далі – КВЧ). Це табірна установа, що контролювала вільний час ув'язнених. Вона мала проводити в таборах такі виховні заходи: олімпіади, виїзди культбригад, демонстрації кінофільмів та їхнє подальше обговорення, організації виробничих змагань, проведення спортивних змагань і танцювальних вечорів, підготовки концертів художньої самодіяльності, створення драматичних гуртків, групові читання, лекції та політичні бесіди [4, с. 32–33]. Як один з головних складників табірної життя в'язнів, згідно зі своїм призначенням, вона не мала на меті розважити та покращити життя ув'язнених, бо займалася «перевихованням» в'язнів через пропаганду переваг радянського державного устрою [26, с. 228]. А також вона повинна була стимулювати арештантів до праці [16, с. 228].

У Акмолінському таборі не було Культурно-виховної частини. Жінки були позбавлені будь-якого організаційного дозвілля або хоча б часточки духовного життя [21, с. 73] (хоча, за спогадами іншої невільниці, один раз на місяць жінкам показували кінофільм [17, с. 173]). «Алжирки», для прикладу, не мали навіть радіо [25, с. 40], на відміну від арештанток такого ж табору в Мордовії [6, с. 196]. Зазначимо, що різниці між статусом ув'язнених двох таборів не було. Фактично дружинам «ворогів народу» просто пощастило з радіо. Людмила Грановська пам'ятає історію, як воно опинилося в таборі: *«Одного разу у таборі відчинилися величезні ворота й заїхав віз із їжею для їдальні. У віз була запряжена коняка, а за нею йшло лоша. Грузинки як побачили, так і почали плакати, рвати волосся на собі, битися головами об стіни: «Де наші діти? Що з ними?» За грузинками почали ридати й всі інші, а було нас тисяч п'ять. Прибігло керівництво. Почали загрозувати... Обіцяли дозволити писати листи дітям, обіцяли роботу, щоб ми від нудоти не зійшли з розуму. На наступний день було привезено радіо до табору»* [6, с. 196].

Тож, найвірогідніше, радіо не мало бути й у Мордовському таборі, оскільки взагалі не призначалось для дружин «зрадників Батьківщини».

Оскільки основною функцією КВЧ було «перевиховання» ув'язнених ГУЛАГу, табірне керівництво не дуже переймалося тим, як проводять свій вільний час арештантки. По-перше, як вже згадувалось, у таборі не було самої КВЧ. По-друге, жінок вважали «соціально-небезпечним» контингентом, який перевиховати було неможливо, бо вони «зрадили Батьківщину» [24, с. 163].

Зважаючи на високоосвічений контингент Акмолінського спецвідділення, жінки в таборі постійно намагалися знайти час і можливість для культурного відпочинку. У спогадах арештанток згадуються різноманітні прояви творчого начала, яким жінки заповнювали свій вільний час.

Здебільшого жінки проводили концерти та літературні вечори. За спогадами однієї арештантки, у бараці для жінок була одна маленька радість: концерт самодіяльності [18, с. 79]. З розповідей матері, донька колишньої невільниці згадувала, що вони були дуже цікавими [14, с. 117]. Галина Степанова-Ключникова пам'ятає, що відома ленінградська артистка створила з «алжирок» чудовий хор із яскравим репертуаром: Штраус, Оффенбах, Чайковський, арії з різних опер, відомі романси [25, с. 40].

За допомогою культурної самодіяльності жінки в таборі відволікали себе від втоми після робочого дня, від усвідомлення того, що ти знаходишся за колючим дротом далеко від своєї родини, далеко від нормального життя. Олена Мамаєва згадує: *«Усі ми сидимо чи лежимо на нарах, а поміж нами, посередині бараку виступають артистки, яких у таборі налічувалося багато. Від гарного виконання пісень, танців, хорового співу, які мені здавалися чудовими, надовго зберігся приємний, теплий спогад. Здавалося, що зранку наступного дня всі підіймалися на роботу веселіше»* [18, с. 79].

Літературні вечори проводились дуже часто. Невільниці розповідали здебільшого романи. Жінки читали все по пам'яті, адже в таборі зовсім не було книжок. Виходило кожен вечір по одному розділу [25, с. 40]. За словами колишньої арештантки, кожний вечір у бараці жінки сідали навкруги оповідачки та завмирили в тиші, ставши свідками феноменальної людської пам'яті [25, с. 40].

У таборі також існував танцювальний гурток. Танці відбувалися після робочого дня в бані й під час самого заняття: *«Заморені за день жінки ніби знову оживали»*, – згадує колишня ув'язнена [2, с. 13].

Щоб хоч трохи розбавити сіре гулагівське повсякдення, жінки також займалися оздобленням табірної інтер'єру. Як пам'ятає Марія Данилеко, табірну їдальню розмаловали професійні митці з Ленінградської академії, а найцікавіше те, що фарбу вони виварювали із жіночої спідньої білизни [8, с. 83].

По-різному ставилися «алжирки» до радянських свят. Загалом у таборах, особливо для «політичних» злочинців, визначні дати історії

Радянського Союзу не святкувалися. Звичайно, що табори для «соціально-небезпечних» злочинців не були винятком. Можна припустити, що «алжирки» як «політичні в'язні» просто не мали права святкувати визначні дати радянської історії. Наприклад, 7 листопада чи 1 травня жінок замикали в бараках і не дозволяли виходити [25, с. 40]. Галина Степанова-Ключникова пам'ятає, що ці дні святкувало табірне керівництво [25, с. 40]. Олена Мамаєва згадує, що в дні великих свят, особливо на свято річниці Великої Жовтневої революції, важко було пережити те, що ти позбавлений волі [18, с. 79]. Одразу жінки згадували, як проходив цей день на волі, коли вони були зі своєю родиною [18, с. 79]. Натомість Сарра Наумова зазначає, що коли вона була в АЛЖИРі (укрю АТДЗБі), усі радянські свята перестали сприйматися нею як визначні дати, й у її пам'яті на той час залишилися лише дати народження її дітей [20, с. 23].

А за словами Ганни Ларіної, дружини «ворога народу», яка відбувала покарання у таборі біля м. Томськ, свят вони чекали, оскільки ходили чутки, що до великих радянських визначних дат або до днів народження Сталіна буде амністія [16, с. 15].

У сталінських таборах перед арештантами часто стояло питання, як витримати перебування і зберегти людське обличчя. Воно виникало, тому що ув'язнені перебували в жахливих умовах: постійний голод, тяжка праця, знущання, як керівництва або робітників табору, так і арештантів, засуджених як «соціально-близьких» злочинців, тощо. Перед «алжирками» таке питання стояло не так гостро, тому що вони перебували в іншому закритому табірному просторі, у якому були зосереджені лише політичні ув'язнені, у цьому випадку – дружини «ворогів народу».

Жінки постійно спілкувалися між собою, у них складалися дружні стосунки, які допомагали витримати перебування у таборі. Арештантки, пов'язані одним горем, підтримували одна одну як морально, так і фізично. За допомогою спілкування, взаємодопомоги, людяності жінки боролися з горем від втрати родини та своїм минулим життям. Звичайно, біль від того, що жінки позбавлені у таборі найважливішого, а саме – материнства, не міг зникнути зовсім, але жінкам було легше, коли вони відчували, що хтось потребує їхньої уваги, що вони комусь потрібні.

Важливе місце в повсякденному житті жінок Акмолінського табору посідало дозвілля. Попри відсутність КВЧ у таборі, жінки самостійно організовували культурну самодіяльність у свій віль-

ний час. Творчість допомагала жінкам розвіяти тугу, зняти моральне та фізичне напруження, відволіктися від сірого гулагівського повсякдення. І навіть утома та жахливі умови утримання не зупиняли невірниць. Арештантки мали можливість займатися тим, що їм було цікаво, тим, що покращувало кожен день табірної повсякдення. Як бачимо зі спогадів, керівництво табору не було проти самостійної організації дозвілля жінками.

Отже, дружба та творчість у таборі мали важливу роль та виконували низку функцій. Вони полегшували життя жінок у таборі, були своєрідними способами виживання. Взаємопідтримка,

людяність та самовираження через творчість допомагали підтримувати психологічне здоров'я.

Висновки. Акмолінський табір для дружин зрадників Батьківщини та повсякдення його ув'язнених є малодослідженим у вітчизняній історіографії. Аналіз життя жінок у специфічному просторі табору є важливим для розвитку гендерних студій у нашій державі, адже наразі даній тематиці приділяється мало уваги серед дослідників.

Вивчення таборів ГУЛАГу необхідне для подолання наслідків тоталітарної спадщини та для запобігання повторення таких сторінок у майбутньому української держави.

Список літератури:

1. Анцис М.Л. Спецотделение № 17. URL: <http://www.sakharov-center.ru/museum/library/unpublished/?t=anzis> (дата звернення 11.06.2019).
2. Афонина Т.П. Воспоминания узниц АЛЖИРа. *Малиновские вехи: Сб. публикаций и воспоминаний (от АЛЖИРа до современной Малиновки)*. Малиновка; Астана, 2003. С. 13–14.
3. Вронська Т.В. Упокоєння страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади (1917–1953 рр.) : наукове видання. Київ : Темпора, 2013. 624 с.
4. Гапак М.В. На небезпечній службі в ГУЛАГу. Ужгород : Патент, 1999. 149 с.
5. ГДА СБУ. Ф. 9. Спр. 81. Арк. 19–31.
6. Грановская Л. И. Арест. *Нева*. 1991. № 9. С. 193–198.
7. ГУЛАГ: Главное управление лагерей. 1918–1960 / Ред. А. Яковлева; сост. А. Кокурин, Н. Петров. Москва : Международный фонд «Демократия», 2000. 885 с.
8. Даниленко М.Л. Стерегли нас как золото, а ценили как г... *Страницы трагических судеб: Сб. Воспоминаний жертв полит. репрессий в СССР в 1920–1950-е гг.* Алматы: Жеті жаргы, 2002. С. 19–85.
9. Добровольский И.В. ГУЛАГ: его строители, обитатели и герои. Франкфурт на Майне ; Москва, 1999. 453 с.
10. Елеуханова С.В. История Карлага: охрана, режим и условия содержания заключенных (1930–1956 гг.) : автореф. дисс. ... к-та ист. наук: Караганда, 2009. URL: <http://avtoreferats.com/article/view/id/15779> (дата звернення: 28.06.2019).
11. Иванова Г.М. История ГУЛАГа, 1918–1958: социально-экономический и политико-правовой аспекты. Москва : Наука, 2006. 438 с.
12. Кись О.Р. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.
13. Китаева Л. А. О моих родителях. ГУЛАГ: его строители, обитатели и герои. Франкфурт на Майне, Москва, 1999. С. 372–376.
14. Косталевская Т.В. Воспоминания. *Вся наша жизнь: Воспоминания Галины Ивановны Левинсон и рассказы, записанные ею*. Москва: «Мемориал», 1996. С. 114–127.
15. Кучумова О.М. Жены. URL: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=6279> (дата звернення: 12.05.2019).
16. Ларина А.М. Незабываемое. Москва : Изд-во АПН, 1989. 365 с.
17. Майжолова-Куленова В. Бывает радость и в тяжелые дни. *Страницы трагических судеб: сб. воспоминаний жертв политических репрессий в СССР в 1920–1950-е гг.* Алматы : Жеті жаргы, 2002. С. 169–174.
18. Мамаева Е.А. Жизни прожить. Москва : Копи-центр, 1998. 149 с.
19. Музейно-мемориальный комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР». URL: <https://museum-alzhir.kz/ru/> (дата звернення: 25.05.2019).
20. Наумов А. История одного детства. *История*. 2001. Вип. 28. С. 1–9.
21. Поль И.Л. Оглянься со скорбью: История одной семьи. Иркутск : Сиб. кн. изд-во, 1991. 192 с.
22. Рогинский А.Б., Даниэль А.Ю. Аресту подлежат жены. URL: <http://polit.ru/article/2003/10/30/628134/> (дата звернення: 15.07.2019).
23. Салтык Г.А. Воспоминания бывших узников исправительно-трудовых лагерей СССР как исторический источник. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vospominaniya-byvshih-uznikov-ispravitelno-trudovyh-lagerey-sssr-kak-istoricheskiy-istochnik> (дата звернення: 15.03.2018).

24. Солженицын А.И. Архипелаг Гулаг. Москва : ИНКОМ МВ, 1991. Т. 6. 432 с.
25. Степанова-Ключникова Г.Е. Казахстанский АЛЖИР. Москва, Малиновка, Астана : Ассоциация жертв незаконных полит. репрессий, 2003. 62 с.
26. Эпплбаум Э. ГУЛАГ. Паутина Большого террора. Москва : Моск. школа полит. исследований, 2006. 608 с.

Bondarenko P.S. PLACE AND ROLE OF LEISURE AND RELATIONS OF PRISONERS IN AKHMOLIN CAMP FOR THE WIVES OF TRAITORS OF THE MOTHERLAND

This study proposes to consider some aspects of the everyday life of prisoners of Akmol Labour Camp for Wives of Traitors of the Motherland. It was created specifically for family members of enemies of the people, but most of the prisoners were the wives of men convicted of so-called political crimes.

Everyday life developed in Akmol camp was different from the life of other system camps of different modes and different types. Women had their own camp space, which was characterized by a specific way of life, entertainment, ways of survival: a space with a large number of Soviet female intellectuals, who were torn from their families and from normal life.

The main task of the research is an attempt to analyze the function, and to show the main role of such aspects of everyday life of prisoners of Akmol camp as communication, friendship between women, as well as forms of leisure.

Women served their sentences in a separate, closed specific space. Women struggled with grief by communicating with each other, and establishing friendly relations. When arranging their leisure time, the prisoners were distracted from the realization that they were behind barbed wire.

The research methodology is based on the method of critical analysis of sources, methodology of daily history, as well as general scientific principles of analysis and synthesis. In the present article, the author uses anthropocentric approach, due to the fact that the object of scientific research is a person, as well as a gender approach for a deeper analysis of everyday life of women in the Gulag.

The issue of everyday life of women in the Gulag camps is insufficiently studied in modern Ukrainian history. The conclusions drawn by the author, as well as further study of the subject are critical for the development of such areas in the national historiography as every day and gender history.

Key words: *history of everyday life, gender studies, women's history, «enemy of the people», «a family member of a traitor of the Motherland», the Akmol Labour Camp for Wives of Traitors of the Motherland, political prisoners.*